

В. В. КНИШ

**МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ДЕФІНІЦІЇ
«КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ СУБ'ЄКТІВ
ДЕРЖАВНО-ПОЛІТИЧНИХ ВІДНОСИН»**

Узагальнено основні наукові підходи до розуміння перспективного (позитивного) і ретроспективного (негативного) аспектів конституційно-правової відповідальності, проаналізовано їх співвідношення і вплив на визначення дефініції конституційно пра-

© *КНИШ Віталій Васильович* – кандидат юридичних наук, доцент Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького

вовій відповідальності. Базуючись на органічному поєднанні перспективного (позитивного) і ретроспективного (негативного) аспектів відповідальності, враховуючи взаємозв'язок конституційно-правової відповідальності з відповідальністю соціальною і юридичною, а також беручи за основу її специфічні ознаки, автор обґрунтовує власне визначення конституційно-правової відповідальності.

Ключові слова: відповідальність, конституційно-правова відповідальність, перспективна (позитивна) відповідальність, ретроспективна (негативна) відповідальність, юридична відповідальність, соціальна відповідальність.

Обобщенно основные научные подходы к пониманию перспективного (позитивного) и ретроспективного (негативного) аспектов конституционно-правовой ответственности, проанализировано их соотношение и влияние на определение дефиниции конституционно правовой ответственности. Базируясь на органическом сочетании перспективного (позитивного) и ретроспективного (негативного) аспектов ответственности, учитывая взаимосвязь конституционно-правовой ответственности с ответственностью социальной и юридической, а также беря за основу ее специфические признаки, автор обосновывает собственное определение конституционно-правовой ответственности.

Ключевые слова: ответственность, конституционно-правовая ответственность, перспективная (позитивная) ответственность, ретроспективная (негативная) ответственность, юридическая ответственность, социальная ответственность.

By the author of the article generalized basic scientific going near understanding of perspective (positive) and retrospective (negative) aspects of constitutionally law responsibility, their correlation and influence is analyzed on determination of the definition of constitutionally law responsibility. Being based on organic combination of perspective (positive) and retrospective (negative) aspects of responsibility, taking into account intercommunication of constitutionally law responsibility with social and juridical ones, and also taking specific signs for basis of it, an author grounds own determination of constitutionally law responsibility.

Key words: responsibility, constitutionally law responsibility, perspective (positive) responsibility, retrospective (negative) responsibility, juridical responsibility, social responsibility.

Становлення та утвердження засад конституційно-правової відповідальності суб'єктів державно-політичних відносин є важливою і актуальною проблемою сучасного українського конституціоналізму.

Слід зазначити, що проблеми юридичної відповідальності в цілому та конституційно-правової відповідальності зокрема знайшли своє відображення у наукових дослідженнях, які здійснили К. Басін, В. Кафарський, І. Кресіна, О. Майданник, Н. Оніщенко, В. Погорілко, В. Полевий, Т. Тарахонич, В. Федоренко, В. Шаповал та інші науковці.

Однак додаткового дослідження, на наш погляд, потребує вплив перспективного та ретроспективного аспектів юридичної відповідальності на формування дефініції конституційно-правової відповідальності (з теоретико-методологічних позицій), а також на нормативне закріплення даного виду юридичної відповідальності (з точки зору практично-прикладної значимості).

Тому завданнями нашого дослідження є:

1) аналіз та подальша систематизація вже існуючих наукових підходів до перспективного та ретроспективного аспектів юридичної відповідальності в цілому та конституційно-правової відповідальності зокрема;

2) встановлення впливу перспективного та ретроспективного аспектів юридичної відповідальності на формування законодавчої дефініції конституційно-правової відповідальності;

3) встановлення інших ознак, які поряд з вищенаведеними аспектами впливають на формування дефінітивних засад конституційно-правової відповідальності.

Варто зазначити, що в юридичній науці існують різноманітні наукові напрями в питаннях визначення конституційно-правової відповідальності. На думку, В.І. Кафарського, такі наукові підходи можна об'єднати в чотири групи, зокрема: 1) науковий напрям, який базується на обґрунтуванні вузького розуміння конституційно-правової відповідальності, яке базується на визнанні лише ретроспективної (негативної) конституційно-правової відповідальності; 2) науковий напрям, за яким обґрунтовується широке розуміння конституційно-правової відповідальності, що передбачає поєднання ретроспективної (негативної) та перспективної (позитивної) відповідальності; 3) науковий напрям, який розмежує ретроспективну (негативну) та перспективну (позитивну) відповідальність; 4) науковий напрям, який обґрунтовує як поєднання ретроспективної (негативної) та перспективної (позитивної) відповідальності, так і існування лише ретроспективної (негативної) відповідальності¹.

О.В. Іваненко представляє науковий напрям, який заперечує існування перспективної юридичної відповідальності, а стоїть на позиціях визнання лише ретроспективної (або ж негативної) юридичної відповідальності. На думку О.В. Іваненко, юридична відповідальність не може розумітися інакше, ніж зазнавання правопорушником несприятливих наслідків, відчуття ним на собі визначеної форми державного примусу. Застосувати санкцію правової норми до її порушника – означає покласти на нього юридичний обов'язок, змусити його відповідати за вчинене².

Науковий напрям, який передбачає поєднання ретроспективної (негативної) та перспективної (позитивної) відповідальності, представляють В.Ф. Погорілко та В.Л. Федоренко, які визначили конституційно-правову відповідальність як самостійний вид юридичної відповідальності, що передбачає належне сумлінне виконання суб'єктами конституційного права своїх обов'язків (позитивний аспект) або настання негативних наслідків чи небажаної зміни конституційно-правового статусу для цих суб'єктів за порушення норм чинного конституційного права (негативний аспект)³. Їхню думку поділяє Т.І. Тарахонич⁴, вважаючи таке комплексне визначення конституційно-правової відповідальності найбільш вдалим. У такому ж ключі В.І. Кафарський обґрунтовує наявність позитивної (перспективної) та негативної (ретроспективної) конституційно-правової відповідальності політичних партій⁵.

Науковий напрям, який підтримує визнання ретроспективної (негативної) та перспективної (позитивної) відповідальності, однак обґрунтовує їх розмежування та роздільне існування, представляють М.С. Малєїн та В.М. Шаповал. М.С. Малєїн взагалі ставить проблемне питання про те, чи можна (і чи потрібно?) поєднувати одним поняттям відповідальності настільки різні категорії, як благо (позитивна відповідальність) і зло (негативна відповідальність)⁶. В.М. Шаповал розмежує конституційно-правову відповідальність та відповідальність, передбачену нормами конституції. На його думку, між конституційно-правовою відповідальністю та відповідальністю, передбаченою нормами конституції, існує зв'язок, подібний до зв'язку між негативною і позитивною відповідальністю⁷.

Четвертий напрям юридичної науки обґрунтовує, в одних випадках, можливість поєднання перспективної (позитивної) та ретроспективної (негативної) відповідальності, а в інших випадках – існування лише ретроспективної (негатив-

ної) відповідальності. Представником такої наукової позиції виступає А. Червяцова, на думку якої в одних випадках конституційна відповідальність має позитивно-ретроспективний характер (відповідальність органів державної влади та органів місцевого самоврядування, посадових осіб), а в інших – виступає виключно у ретроспективному аспекті (відповідальність громадян, громадських організацій та ін.)⁸

Ми підтримуємо напрям юридичної науки, який стоїть на позиціях поєднання ретроспективної (негативної) та перспективної (позитивної) відповідальності як нероздільних елементів конституційно-правової відповідальності з наступних міркувань:

1) по-перше, правовий статус суб'єктів, в т.ч. і суб'єктів державно-політичних відносин, за загальним правилом включає права, свободи та обов'язки фізичних чи юридичних осіб; завдання, функції та повноваження державних органів та службових (посадових) осіб, а окремим елементом їх правового статусу є їх відповідальність у разі порушення правового статусу. У цьому співвідношенні права, свободи та обов'язки фізичних чи юридичних осіб; завдання, функції та повноваження державних органів та службових (посадових) осіб права, свободи та обов'язки фізичних чи юридичних осіб; завдання, функції та повноваження державних органів та службових (посадових) осіб є основою перспективної (позитивної) конституційно-правової відповідальності, а вихід за межі визначеного правового статусу, його порушення – підставою для застосування заходів ретроспективної (негативної) конституційно-правової відповідальності;

2) по-друге, саме по собі застосування заходів ретроспективної (негативної) конституційно-правової відповідальності неможливе без вчинення конституційно-правового делікту, який, у свою чергу, встановлюється на підставі того, чи мав місце юридичний факт виходу за межі чи іншого порушення правового статусу (тобто чи мало місце недотримання засад перспективної (позитивної) конституційно-правової відповідальності носієм правового статусу). В цьому випадку місце недотримання засад перспективної (позитивної) конституційно-правової відповідальності (тобто первинного, основного) запускає в дію механізм ретроспективної (негативної) конституційно-правової відповідальності (тобто похідного, вторинного, навіть факультативного).

Приклади такого співвідношення перспективної (позитивної) та ретроспективної (негативної) конституційно-правової відповідальності можна знайти в нормах Конституції України. Наприклад, відповідно до ст. 90 Конституції України Президент України має право достроково припинити повноваження Верховної Ради України, якщо: 1) протягом одного місяця у Верховній Раді України не сформовано коаліцію депутатських фракцій; 2) протягом шістдесяти днів після відставки Кабінету Міністрів України не сформовано персональний склад Кабінету Міністрів України; 3) протягом тридцяти днів однієї чергової сесії пленарні засідання не можуть розпочатися.

Звідси випливає, що перспективна (позитивна) конституційно-правова відповідальність парламенту зводиться до виконання таких обов'язків як: 1) формування коаліції депутатських фракцій протягом одного місяця; 2) формування персонального складу Кабінету Міністрів України протягом шістдесяти днів після відставки Кабінету Міністрів України; 3) розпочинати пленарні засідання однієї чергової сесії протягом тридцяти днів. Якщо ж має місце невиконання хоча б одного з цих обов'язків, то до Верховної Ради України Президент України

може застосувати ретроспективну (негативну) конституційно-правову відповідальність у вигляді дострокового припинення її повноважень.

Прикладом поєднання перспективної (позитивної) та ретроспективної (негативної) конституційно-правової відповідальності також ч. 3 ст. 115 Конституції України, за якою «...прийняття Верховною Радою України резолюції недовіри Кабінету Міністрів України мають наслідком відставку всього складу Кабінету Міністрів України». Тут слід зазначити, що для встановлення співвідношення перспективної (позитивної) та ретроспективної (негативної) конституційно-правової відповідальності, крім ч. 3 ст. 115, слід звернути увагу на ст. 116 Основного Закону, інші статті конституції, а також інші акти, у яких закріплені завдання, функції та повноваження уряду України. Ці положення визначають перспективну (позитивну) конституційно-правову відповідальність. Якщо ж засади перспективної (позитивної) конституційно-правової відповідальності урядом не дотримуються, то можна вести мову про застосування Верховною Радою України ретроспективної (негативної) конституційно-правової відповідальності у вигляді прийняття резолюції недовіри Кабінету Міністрів України, що має наслідком його відставку у повному складі.

Аналогічно можна вести мову про співвідношення перспективної (позитивної) та ретроспективної (негативної) конституційно-правової відповідальності місцевих державних адміністрацій. Якщо їх перспективна (позитивна) конституційно-правова відповідальність базується на ст. 119 Конституції України, Законі України «Про місцеві державні адміністрації» та інших нормативно-правових актах, що визначають їх завдання, функції та повноваження, то у разі їх невиконання можуть бути застосовані заходи ретроспективної (негативної) конституційно-правової відповідальності, що передбачені у ст. 118 Конституції України (наприклад, «...рішення голів місцевих державних адміністрацій, що суперечать Конституції та законам України, іншим актам законодавства України, можуть бути відповідно до закону скасовані Президентом України, або головою місцевої державної адміністрації вищого рівня. Обласна чи районна рада може висловити недовіру голові відповідної місцевої державної адміністрації, на підставі чого Президент України приймає рішення і дає обгрунтовану відповідь. Якщо ж недовіру голові районної чи обласної державної адміністрації висловили дві третини депутатів від складу відповідної ради, то Президент України приймає рішення про відставку голови місцевої державної адміністрації»).

Проте, крім співвідношення перспективних (позитивних) та ретроспективних (негативних) елементів, на визначення конституційно-правової відповідальності також впливають її зв'язок із соціальною та юридичною (правовою) відповідальністю як більш загальними поняттями, а також власні специфічні характеристики, пов'язані з місцем у правовій системі та особливостями юридичного закріплення у конституційно-правових нормах.

На нашу думку, не варто розглядати конституційно-правову відповідальність лише як різновид юридичної відповідальності, оскільки, по-перше, таке трактування звукує відповідальність суб'єктів конституційних відносин лише до відповідальності перед державою та іншими суб'єктами конституційних правовідносин і не враховує інших соціальних суб'єктів, від імені яких суб'єкти конституційних відносин забезпечують управління загальносуспільними справами (мова йде про громадянське суспільство та його утворення, відносно яких конституційне положення про визнання народу єдиним джерелом влади є недостатнім,

не охоплює їх у повному обсязі, хоча вони й делегують свої повноваження суб'єктам конституційних відносин). По-друге, конституційно-правовій відповідальності властиві не лише риси юридичної відповідальності у чистому вигляді, а й риси соціальної відповідальності (суб'єкти конституційних відносин відповідальні не лише перед державою та іншими суб'єктами у цій сфері, а й перед суспільством як суб'єктом соціальних відносин). Тому пропонується розглядати конституційно-правову відповідальність як різновид соціально-правової, а не суто юридичної (правової) відповідальності.

Таким чином, на основі усього вищенаведеного можна виокремити наступні ознаки конституційно-правової відповідальності:

1) вона є різновидом соціально-правової, а не суто юридичної (правової) відповідальності;

2) визначена у конституційно-правових нормах (нормах Конституції та конституційних законів України);

3) належить до інститутів публічного права;

3) має системотворчий характер (визначає на конституційному рівні загальні принципи юридичної відповідальності за порушення законодавства України для інших видів юридичної відповідальності);

4) має політичний характер (поширюється на тих суб'єктів конституційних відносин, які одночасно є суб'єктами політики та здійснюють політичну владу);

5) виступає як у формі позитивної (перспективної), так і у формі негативної (ретроспективної) відповідальності;

6) має особливі підстави застосування (для позитивної (перспективної) відповідальності – юридичний факт набуття спеціального конституційного статусу, а для негативної (ретроспективної) відповідальності – юридичний факт конституційного делікту).

Отже, *конституційно-правова відповідальність* (і тут ми підтримуємо позицію В.І. Кафарського) – це визначений конституційно-правовими нормами вид соціально-правової відповідальності, який передбачає належне виконання суб'єктами державно-політичних відносин своїх обов'язків у зв'язку з набуттям ними спеціального конституційного статусу та здійсненням політичної влади, а також встановлює негативні наслідки у вигляді конституційно-правових санкцій у разі вчинення ними конституційного делікту.

Таке визначення конституційно-правової відповідальності базується на наступних засадах:

1) на поєднанні ретроспективного (негативного) та перспективного (позитивного) аспектів конституційно-правової відповідальності;

2) на взаємозв'язку конституційно-правової відповідальності із соціальною та юридичною (правовою) відповідальністю як більш загальними поняттями;

3) на специфічних ознаках конституційно-правової відповідальності.

1. *Кафарський В.І.* Конституційно-правове регулювання організації та діяльності політичних партій в Україні: дис. ... д.-ра юрид. наук: спец. 12.00.02. – К., 2010. – С. 343.
2. *Іваненко О.В.* Сутність юридичної відповідальності та роль правоохоронних органів у її забезпеченні: Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук. – К., 2007. – С. 4.
3. *Позорілко В.Ф., Федоренко В.Л.* Конституційно-правова відповідальність // Правова держава: Щорічник наукових праць Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. – К.: Юридична книга, 2002. – Вип. 13. – С. 118.
4. *Тарахонич Т.І.* Види юридичної відповідальності: теоретико-методологічні підходи // Інститут юридичної

відповідальності у демократичних правових системах: Монографія / За заг. ред. Н.М. Оніщенко. – К.: Юридична думка, 2009. – С. 60. **5.** *Кафарський В.І.* Цит. праця. – С. 24. **6.** *Малеин Н.С.* Правонарушение: понятие, причины, ответственность. – М.: Юрид. лит., 1985. – С. 133. **7.** *Шаповал В.М.* Сучасний конституціоналізм: Монографія. – К.: Юридична фірма «Салком»; Юрінком Інтер, 2005. – С. 86. **8.** *Червяцова А.О.* Конституційно-правова відповідальність в системі видів юридичної відповідальності: теоретико-правовий аспект: Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.02. – Х., 2004. – С. 11.